

1.01
Trst)"1899/1914"
Prejeto 7. 2. 2002

UDK

329.14:374.73(450.361

Sabine Rutar*

Emancipacija s pomočjo izobrazbe: italijanska in slovenska socialdemokratska izobraževalna društva v habsburškem Trstu (1899-1914)**

IZVLEČEK

V razpravi je prikazano delovanja dveh glavnih socialdemokratskih izobraževalnih društev v Trstu pred 1. svetovno vojno, italijanskega *Circolo di Studi Sociali* (Krožek za družbene študije) in slovenskega Ljudskega odra. Izobraževanje in kultura sta za avstrijsko socialnodemokratsko gibanje pomenila temeljni del dejavnosti. Tržaški socialdemokrati so tako zaznamovali vključitev mestnega proletariata v mestno družbeno tkivo da bi tako tudi oblikovali način za osnovanja določene skupinske identitete med novimi mestnimi prebivalci, ki so postajali industrijsko delavstvo. Razprava opisuje oba organizacijska okvirja in politično umestitev kot tudi delovanje obeh krožkov, osredotočeno na pisno in govorno propagando (predavanja), knjižnice, kot načina izobraževalnih dejavnosti, ki sta jih oba kroga izvajala. Posebna pozornost je posvečena oblikovanju vsebine vloge naroda.

Ključne besede: Austro-ogrška, Trst, socialna demokracija, izobraževalna društva

ABSTRACT

EMANCIPACION WITH A HELP OF EDUCATION ITALIAN AND SLOVENE SOCIAL DEMOCRAT EDUCATIONAL CIRCLES IN AUSTRO-HUNGARIAN TRIESTE (1899-1914)

This article analyses the work of the two major social democratic educational associations in Trieste prior to the First World War, the Circolo di Studi Sociali (Circle for Social Studies) and the Ljudski oder (People's stage). Education and culture constituted a crucial part of the Austrian social democrat movement. The Trieste social democrats endorsed this project and aimed at including the urban proletariat into the city's social fabric as well as providing the means for forming a new socially defined group identity among the mostly new city dwellers that were to become the industrial proletariat. The article describes both the organisational framework and political urban setting as well as the practical work of the two circles, focussing on written and spoken propaganda (lectures), libraries, as well as the contents of the educational activities carried out by both circles. A special attention is given to articulations concerning the role of the nation.

* Dr., znanstvena sodelavka, Georg Eckert Institut für internationale Schulbuchforschung, D-38114 Braunschweig, Celer Strasse 3; e-mail: rutar@gei.de

** Daljša inačica prispevka Istruzione ed emancipazione: i circoli culturali socialdemocratici italiani e sloveni nella Trieste asburgica (1899-1914) je bila objavljena v: *Qualestoria*, XXIX, št. 2, dicembre 2001, str. 99-121.

Key words: Austro-Hungarian, Trieste, social democracy, educational circles

Kogar pritegnejo izsledki novjših študij o avstrijski moderni,¹ mu postane jasno, da je demografski razvoj Trsta ter posledice le-tega vzporedno opaziti tudi pri ostalih avstro-ogrskih mestih: množična priseljevanja² in s tem sorazmerno naraščajoč etnično in kulturno heterogeni tuji delež v mestu so izražali multietničnost in multikulturnost monarhije. Po eni strani je sociokulturno mešanje pripeljalo do akulturacije in asimilacije, po drugi strani pa je pospešilo razmejivne tendence med staroselci in priseljenci. Etnično kulturna pluralnost je okrepila krizo identitete, ki je sprožila modernizacijo in je v dobi preloma to usmerjenost še bolj otežila.³ Koordinate nacionalnih in socialnih konfliktov so se križale na mnogo načinov in dolgotrajno priseljevanje je ustvarilo industrijski proletarijat, čigar socialni sestav se je vedno znova rekrutiral iz nižjih družbenih slojev.⁴

Geslo razrednega boja socialdemokratskega delavskega gibanja je razcepljenost družbe poglobilo le navidezno. Dejansko je socialdemokratska vizija boljšega sveta novim prebivalcem mesta ponudila "trdno načrtan model 'proletarskega življenja', sestavljenega iz socialne zavesti, političnega svetovnega nazora in kulturne prakse".⁵ To jim je omogočalo družbeno integracijo in s tem nenazadnje tudi socialno urejenost mesta.⁶ Razvoj političnega delovanja oblikujočega se industrijskega proletariata je za Trst in Primorje podrobno predstavila Marina Cattaruzza.⁷ Dokončno manifestacijo internacionalističnega socializma znotraj

¹ Moritz Csáky: Die Wiener Moderne : ein Beitrag zu einer Theorie der Moderne in Zentraleuropa. V: Rudolf Haller (izd.): Nach Kakanien. Annäherung an die Moderne, Wien/Köln/Weimar 1996, (Studien zur Moderne), str. 59-102, posebno str. 79-96. Glej tudi ostale prispevke v istem zvezku, kot tudi Heidemarie Uhl (izd.): Kultur - Urbanität - Moderne : Differenzierungen der Moderne in Zentraleuropa um 1900. Wien 1999 (Studien zur Moderne, 4).

² Leta 1870 je živel v mestu približno 70.000 ljudi, leta 1890 155.000, leta 1910 226.000 in leta 1913 247.000. Leta 1910 skoraj polovica prebivalcev ni bila rojena v mestu. Trst je bil med štirimi največjimi mesti Avstro-Ogrske za Dunajem, Budimpešto in Prago. Več Slovencev je živel v Trstu (približno 56.000) kot v Ljubljani (približno 50.000). Glej Anna Millo: Storia di una borghesia : la famiglia Vivante a Trieste dall'emporio alla guerra mondiale, Gorizia, str. 86, 113; Andrej Studen: Smrdelo je kot kuga : k zgodovini higienskih razmer v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. V: Zgodovina za vse, 1994, št. 1, str. 44-57, tu str. 55; Brian R. Mitchell: European Historical Statistics, 1750-1970. London, Basingstoke, 1978, str. 12-14. Ostali avtorji navajajo nekoliko odstopajoče vrednosti, vendar splošen trend demografskega razvoja zaradi tega ni dvomljiv.

³ Za definicijo preloma stoletja kot prelomne dobe na sploh in v oziru do avstroogrške monarhije glej Haller, Nach Kakanien, str. 7-22. O pojmu moderne v njenem specifično centralnoevropskem izrazu glej v istem zvezku Helmut Konrad: Zeitgeschichte und Moderne, str. 23-57, posebno str. 25sl. in 29sl.

⁴ O etničnih in socialnih razlikah v Trstu primerjaj Marina Cattaruzza: La formazione del proletariato urbani : immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla meta del secolo XIX alla prima guerra mondiale. Torino 1979 (Teoria e storia di classe 13); ista, Italiener und Slovenen in Triest 1850-1914. V: Andreas Moritsch - Harald Krahwinkel (izd.): Alpen-Adria-Städte im nationalen Differenzierungsprozess. Klagenfurt - Ljubljana - Wien 1997 (Unbegrenzte Geschichte / Zgodovina brez meja, 4), str. 199-255.

⁵ Wolfgang Kaschuba: 1900 : Kaiserreich, Arbeiterkultur und die Moderne. V: Jürgen Kocka - Hans-Jürgen Puhle - Klaus Tenfelde (izd.), Von der Arbeiterbewegung zum modernen Sozialstaat. Festschrift für Gerhard A. Ritter zum 65. Geburtstag, München mdr. 1994, str. 71-92, str. 82.

⁶ Hans Paul Bahrdt: Die moderne Großstadt : soziologische Überlegungen zum Städtebau. Hamburg 1969 (2. izd.), 1961, str. 110.

⁷ M. Cattaruzza: Socialismo adriatico : la socialdemocrazia di lingua italiana nei territori costieri della Monarchia asburgica: 1888-1915, Manduria-Bari-Roma 2001 (2. izd.), 1998 (Società e cultura 17).

italijansko govorečega organiziranega delavstva je postavila med leto 1888, ko je bilo osnovano prvo socialdemokratsko delavsko društvo 'Confederazione operaia', in leto 1902, ko je

umrl prvi delavski vodja Carlo Ucekar ter na njegovo mesto stopil Valentino Pittoni.⁸ Slovenska socialnademokracija celotnega slovenskega prostora je ostala šibkejša. Cattaruzza to po eni strani utemeljuje z uporomo nemško govorečih socialistov proti ustanovitvi lastne slovenske organizacije, po drugi strani z močnim vplivom katoliških strank ter konec koncev tudi s prekrivanjem nacionalnih in socialnih emancipacijskih zahtev. V Trstu večjih ovir pri osnovanju organizacij ni bilo, tudi katoliški vpliv ni bil zastrašujoč, zato je imela stranka v letih pred izbruhom 1. svetovne vojne približno 2.500 članov. To število je odgovarjalo številu članov celotne dežele Kranjske.⁹

Aktivnosti izobraževalnih društev kot del socialdemokratskega kulturnega gibanja so tisti vidik tržaškega delavskega gibanja, ki je bil v doslej obstoječih študijah le obrobno obravnavan.¹⁰ Sledeča raziskava je osnovana na gradivu tržaškega državnega arhiva, ki na razpolago nudi vire relevantnih kulturnih društev. Ti viri se nahajajo v 'Atti Presidiali Riservati' in v aktih 'Società Policinghe' direktorije. Pomemben vir so tudi statuti društev, strankarski časopisi 'Il Lavoratore', 'Delavski list', 'Rdeči prapor' in 'Zarja' kot tudi druge socialdemokratske publikacije.

Tržaški socialdemokrati so projekt izobraževanja prevzeli od nemško-avstrijskih in nemških socialdemokratov. Bistvo projekta so sestavljale tri komponente: kulturna emancipacija, znanstveno zasnovanje socializma in boj za socialne in politične pravice. Brez izobrazbe teh komponent ne bi bilo mogoče osvojiti. V Nemčiji kaže uporaba besede *izobrazba* - namesto prozaične besede *vzgoja* - na posredno povezavo s Humboldtovo tradicijo. Ta je imela učenje in izobrazbo za sredstvo razvoja celotne osebnosti.¹¹ Slovenski dobesedni prevod *Delavsko izobraževalno društvo* kot tudi italijanski *Circolo operaio di cultura* sta nakazala smisel društev oziroma dejstvo, da sta društvi v izobraževalni projekt všteli celoten osebnostni razvoj.¹²

Slovensko izobraževalno društvo 'Ljudski oder' je delovalo kot nadorganizacija za zbor in orkester, dramsko, plesno, žensko in mladinsko sekcijo. Italijanski 'Circolo di studi sociali' pa je imel avtoritativno funkcijo vzornika, doprinesel je k oblikovanju kulturnih društev. Ta so bila organizacijsko samostojna. V poimenovanju in v statutih obeh delavskih izobraževalnih društev se zrcalita podoba lastne samoumevnosti in različna pristopa do izobrazbe. V septembru 1899 osnovani 'Circolo di studi sociali' je poudaril svojo intelektualnost in izobraževalni doprinos, ki se je osredotočil na posredovanje znanosti na vseh področjih, še

⁸ Prav tam, str. 49-60.

⁹ Prav tam, str. 63-79.

¹⁰ S socialdemokratskim kulturnim gibanjem sem se ukvarjala v svoji doktorski disertaciji: Sabine Rutar: *Kulturelle Praxis im multinationalen sozialdemokratischen Milieu in Triest vor dem Ersten Weltkrieg*. Doktorska disertacija, Europäisches Hochschulinstitut, Florenz, 2001.

¹¹ Vernon Lidtke: *The Alternative Culture : Socialist Labour in Imperial Germany*. Oxford 1985, str. 159.

¹² Tudi italijansko delavsko kulturno gibanje je za zgled imelo nemško gibanje. Glej Maurizio Rodolfi: *Il PSI e la nascita del partito di massa 1892-1922*. Roma - Bari 1992.

posebno v gospodarskih vedah. Le postransko se je razvila tudi namera organizirati ekskurzije, slavnostne prireditve in koncerte.¹³ V marcu 1905 osnovani

Ljudski

oder' je kot glavni namen društva izpostavil izobrazbo članov kot tudi njihovo zabavo. Izobraževalna predavanja niso imela večje vrednosti, v glavnem so organizirali prireditve kot na primer dramske igre, koncerte, recitacije in predavanja o gledališču, glasbi, petju in govorništvu.¹⁴

'Circolo di studi sociali' se je z lastno definicijo oklical za intelektualno organizacijo. Poslanstvo te je bilo posredovati delavcem, ki so stoletja živeli v odvisnosti in bedi, zavest o njihovi zgodovinski vlogi in s tem okrepiti moralno orožje.¹⁵ Pobudniki 'Ljudskega odra' so namen društva predstavili bližje tržaškemu kontekstu: v Trstu so Slovenci, katerim se na splošno odreka pravica do osnovne izobrazbe v materinem jeziku. Ti torej društvo najbolj potrebujejo, saj potrebujejo izobrazbo in kulturo.¹⁶ Poleg tega so se oprijeli mota Wilhelma Liebknechta: znanje je moč.¹⁷

Znanost je morala nadomestiti naloge religije in naroda. Nevednež, ki se ne zaveda svojega položaja in "le teče z drugimi", nikoli ne more biti zanesljiv član stranke: "Zakaj je socialni demokraciji potrebno, da se briga za izobrazbo svojih pristašev? *Zato ker neizobražen človek niti socialist ne more biti*. Socializem temelji na dokazani vedi. [...] Kdor ne razumeva socializma, tudi ne more poznati praktičnega dela socialno-demokratske stranke"¹⁸ (podčrtano v originalu).

Cilj izobraževalnega projekta je bil od meščanske kulture pobrati vse, kar je bilo koristnega in potrebnega za socialno evolucijo: "Kultura, ki se poraja, ne more in ne sme uničiti celotne dosedanje kulture, ampak le njene slabe in škodljive dele. Obstaja dediščina znanstvenih, filozofskih in moralnih pridobitev, ki jih ni ustvarila ena sama kultura, pač pa je dosežek tisočletnih naporov mislečega in borbenega človeštva v okviru stotih kultur. [...] Te dediščine se ne osvoji v enem dnevu in ne samo z ekonomskim in političnim bojem. [...] Ne smemo se boriti proti prefinjenim navadam meščanstva, temveč proti nepravični družbi, zaradi katere so te navade dostopne le majhnemu delu človeštva."¹⁹

¹³ Archivio di Stato di Trieste (dalje AST), Direzione di Polizia (Dir. Pol.), Atti Presidiali Riservati (APR) škatla (šk.) 313, Statuto del Circolo di studi sociali. 11. 8. 1899 je državni namestnik odobril statut, 3. 9. je bila ustanovitvena prireditev, 5. 11. so bile dejavnosti javno sprejete.

¹⁴ Pravila društva Ljudski oder v Trstu. Trst 1905. Območje delovanja, ki si ga je društvo želelo, je bilo celotno Primorje. Statut je državni namestnik odobril 14. 2. 1905. 16. 3. je bil ustanovitveni sestanek. AST, Dir. Pol., Società, šk. 318, Zapisnik prvega ustanovnega občnega zbora društva 'Ljudski oder' v Trstu, 16. 3. 1905; Il Lavoratore, 28. 3. 1905, Al congresso costitutivo del 'Ljudski oder'.

¹⁵ Per l'idea nostra! 14. 8. 1904, Numero unico festeggiandosi il V.^o Anniversario dell'istituzione del "Circolo di studi sociali" di Trieste.

¹⁶ AST, Dir. Pol., Società, šk. 318, Zapisnik prvega ustanovnega občnega zbora, 16. 3. 1905; Il Lavoratore, 28. 3. 1905, Al congresso costitutivo del "Ljudski oder".

¹⁷ Rdeči prapor, 3. 8. 1906, Društvo "Ljudski oder". Lidtke, The Alternative Culture, str. 161sl.) označuje Liebknechtovo ideologijo izobraževanja, ki jo je objavil leta 1872 v brošuri Znanje je moč - moč je znanje, kot mešanico liberalnih idej, Humboldtovega neohumanizma in kvazimarksizma. Lotil se je državnega izobraževalnega sistema, očital mu je, da množice vzdržuje v nevednosti, kar služi interesom vodilnih razredov. "Ljudski oder" tega očitka ni naslovil le na liberalne mestne očete, ki so imeli v rokah občinsko šolsko politiko, temveč tudi na narodnjake in njihove šolske organizacije, Ciril-Metodovo društvo.

¹⁸ Delavski list, 26. 6. 1909, O izobraževalnih društvih.

¹⁹ Il Lavoratore, 18. 12. 1902, Dal basso in alto. Predavatelje v "Circolo di studi sociali" so

Analitična perspektiva bi naletela na slab odziv oz. bi bila deležna slabega mnenja, če bi zanimanje delavskega kulturnega gibanja za meščanske kulturne vsebine in oblike želeli razumeti v smislu pomeščanjenja. Mnogo bolj so bile nepremagljive socialne omejitve v vsakodnevnem življenju, ki so te interese tudi sprožile. Obširna zahteva po izobrazbi delavskega gibanja je bil protest proti restriktivnim potezam, ki so označevale izobraževalni program buržoazije, oziroma program pravega pomeščanjenja. Ta protestna drža je imela tudi odgovornost, "da je meščansko jedro obvladovalo polje delovanja tudi takrat, ko so se zunanje koalicije med delavstvom in meščanstvom prelomile, ekonomski odnosi pa drastično poslabšali."²⁰

V nasprotju pa delno soglasje kulturne vsebine v nobenem primeru ne sme biti razumljeno kot *socialno* zblíževanje. V socialdemokratskem okolju so kopirali in prilagajali svojim potrebam različne, posebno še meščanskim področjem družbenega življenja podvržene aspekte izobraževalnega programa. S tem so pridobili neko "novo kvaliteto"²¹, ki se je, kot bo prikazano v nadaljevanju, oblikovala v medsebojnem vplivanju do že obstoječega.

Pisana beseda

Bistveni del pisne propagande je bilo prepričevanje, s katerim so delavce želeli pripeljati do spoznanja smisla branja. S pomočjo tega spoznanja bi posamezniki v branju našli veselje, ali celo "intimno zadovoljstvo". Navduševanje nad pisano besedo je bilo očitno: "Koliko tolažbe in intimnih radosti so oropani tisti, ki ne berejo in se ne učijo! Kaj lahko nudi večjo tolažbo in kaj lahko sproža bolj silovito in globoko veselje kot to, da najdeš v časopisih, revijah in znanstvenih knjigah potrditev, osnovo, oporno točko, dokaz resničnosti našega ideala zvestobe in ljubezni."²²

Osnovna ovira, ki bi jo bilo treba premagati, je bila nepismenost. Lavoratore je za "sveto delo" označil trud posameznikov, ki so nepismenega pripravili do učenja

povečevali kot globoke mislece, učenjake in znanstvenike. La conferenza Zerboglio, 6. 1. 1903, La conferenza di Saverio Merlino al Politeama Rossetti, 24. 3. 1903, Prima conferenza Crespi, 31. 3. 1903. Očitna je podobnost s teorijo Otta Bauerja (*Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien, 1924 (2. izd.), 1907).

[...] una civiltà che sorge non può e non deve distruggere tutta la civiltà precedente, ma solo la parte caduta e dannosa. Evvi infatti un patrimonio di conquiste scientifiche, filosofiche e morali che non è portato di una singola civiltà, ma costituisce una conquista ottenuta dagli sforzi millenari di un'umanità pensante e combattente attraverso a cento civiltà che sta per sorgere. [...] Ma questo patrimonio non si conquista in un giorno, e non si conquista soltanto colle lotte economiche e politiche. [...] Non dobbiamo combattere le abitudini raffinate dei borghesi, dobbiamo combattere l'ingiustizia sociale che le rende possibili solo per una piccola minoranza dell'umanità.

²⁰ Herman Bausinger: *Verbürgerlichung - Folgen eines Interpretaments*. V: Günther Wiegelmann (izd.): *Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert: Verhandlungen des 18. Deutschen Volkskundekongresses in Trier vom 13. bis 18. September 1971*. Göttingen 1973 (*Studien zum Wandel von Gesellschaft und Bildung im Neunzehnten Jahrhundert* 5), str. 24-49, cit. str. 29.

²¹ Axel Körner: *Das Lied von einer anderen Welt: kulturelle Praxis im französischen und deutschen Arbeitermilieu 1840-1890*, Frankfurt am Main-New York 1997 (*Historische Studien*, 22), str. 109.

²² Per l'idea nostra!, 14. 8. 1904. "*...E di quali consolazioni e di quali gioie intime non si privano coloro che non leggono e non studiano! Avere nella mente uno splendido ideale di fede e di amore, e trovare nei giornali e nelle riviste, nei libri della scienza il conforto, la base, il punto di sostegno, la prova della verità del nostro ideale, quale consolazione maggiore, quale gaudio intimo più intenso forte?*"

branja in pisanja, kajti "nepismen delavec *nikoli ne bo mogel pripadati stranki* in bo vedno *blago*, ki ga bo kupil tisti z najboljšo ponudbo [...] naša stranka potrebuje *zavest* in ljudi, ki razumejo nujnost boja in poznajo lastne pravice"²³ (poudarjeno v originalu).

Druga ovira, ki bi jo bilo treba premagati, je bilo poistovetenje izobražencev s knjižnim jezikom. Lavoratore je objavil v tržaškem dialektu pisano poročilo nekega stiliziranega peka ("un pistor"). Poudarja, da naj bi bili brezhibna italijanščina in slovnica drugorazredni: "Če grem v kavarno, rad preberem časopise in če včasih kakšne besede ne razumem, vprašam tovariša ali doma pogledam v slovar, ki sem ga kupil v Getu²⁴ za eno krono. Doma, zvečer, berem knjige, ki si jih sposodim v knjižnici, in tako [...] sem povsem prenehal hoditi v gostilno. Kratko malo, postal sem drug človek. [...] Sploh ni nujno, da se na sejah in shodih govori v pravilni italijanščini in piše slovnično pravilno. To, kar je potrebno, so dobre ideje in za te je nujno [...] brati in se zanimati za vsa vprašanja".²⁵

En od protagonistov in osnovalcev tržaškega delavskega gibanja, Etbin Kristan, je v Trstu objavil prvo brošuro v slovenskem jeziku z ljudsko prosvetljskim namenom. Z njemu lastnim retoričnim patosom je povzdignil pomen branja: "Največja sovražnica ljudstva je nevednost. [...] Ta resnica nas vodi, da smo se namenili, izdati nekoliko poučnih knjižic. S prvo stopamo danes pred naše siromašno ljudstvo. [...] Naš namen je, kolikor mogoče poučiti to ljudstvo in ga iztrgati iz tiste nevednosti, v katero je zapadlo brez lastne krivice".²⁶

V samopredstavitvi je bilo poudarjeno,²⁷ da je knjižnica 'Ciccolo di studi sociali' razpolagala z obsežnim številom socialistično usmerjenih časopisov in časnikov v italijanskem in nemškem jeziku,²⁸ namesto klasikov pa je nudila knjige pretežno moderne vsebine. Leta 1903 je seštevek knjig znašal približno tisoč knjig. Dve leti kasneje (1905) je Lavoratore, ki je s ponosom poudarjal, "kakšen širitelj kulture v Trstu je postal naš 'Circolo di studi sociali'", objavil, da knjižnica šteje preko dva tisoč zvezkov.²⁹

²³ Il Lavoratore, 25. 10. 1901, Per gli analfabeti. "... un operaio analfabeta non potrà appartenere ad alcun partito e sarà sempre una merce che potrà essere acquistata dall'offerente maggiore. [...] il partito nostro ha bisogno di coscienza, di gente che comprenda la necessità della lotta e conosca i propri diritti".

²⁴ Pisano Ghetto, v italijanščini pravilno ghetto. Mišljena je židovska četrt v Trstu.

²⁵ Il Lavoratore, 29. 3. 1901, L'utilità dell'istruzioni. "...Mi, quando vado in caffè, me piaci leger tuti i giornai e se qualche volta me capita qualche parola che no capisso, allora ghe domando a qualche compagno, opur guardo a casa in un vocabolario che me go comprò in Ghetto par una corona. A casa, ala sera, legio libri che ciogo in biblioteca, e cussì [...] go dismissed del tuto l'osteria. Insoma in quattro parole, son tuto un altro omo. [...] No xe afato bisogno de parlar ne le sedute o nei comizi, in lingua, e nepur no xe bisogno de scriver gramaticalmente co no se sa; ma quel che ghe vol aver, xe bone idee e per aver queste xe necessario [...] a leger e a interessarse de tute le question".

²⁶ Etbin Kristan: Kapitalizem in proletarijat. Trst 1901, str. 3.

²⁷ Il Lavoratore, 28. 7. 1903, Alla Biblioteca del "Circolo di studi sociali". Knjižnico so imeli za eno najboljše založenih v mestu; v njej je bila na ogled *vsa kultura*, najboljši italijanski, francoski in nemški časniki in časopisi v vseh jezikih. Glej Il Lavoratore, 31. 3. 1904, 18. 3. 1902, Il nostro "Circolo di studi sociali"; 14. 2. 1907, "Circolo di studi sociali".

²⁸ Med drugimi Avanti! iz Rima, Popolo iz Trenta, Arbeiter-Zeitung z Dunaja, nemški Vorwärts in Vorwärts iz New Yorka, Grido del Popolo iz Torina in glasila drugih italijanskih mest. Med časopisi so bili najpomembnejši Critica sociale, Moderne Welt, Der wahre Jakob, Simplificissimus in satirični Glühlichter. Il Lavoratore, 21. 1. 1901, Circolo di studi sociali.

²⁹ Il Lavoratore, 5. 9. 1905, La Biblioteca del "Circolo di studi sociali"; Rdeči prapor, 8. 6. 1906,

Kmalu po osnovanju je tudi 'Ljudski oder' odprl svojo čitalnico, kjer so bili na vpogled slovenski, nemški, italijanski in hrvaški časniki in časopisi. 'Ljudski oder' je organiziral tudi potujočo knjižnico s slovenskimi knjigami.³⁰ Števila teh se, žal, ne

da niti približno ugotoviti. Tri leta kasneje (1909) je Rdeči prapor pisal, da je knjižnica, ki je bila financirana izključno z denarjem delavstva, obsegala "preko 3000 [sic] najlepših izbranih slovenskih in hrvaških knjig", med katerimi so bili tudi nemško-slovenski in hrvaško-francoski slovarji.³¹ Isti časnik je septembra 1910 pisal, naj bi knjižnica narastla na več kot tisoč zvezkov, v katerih naj bi bilo zvezanih skoraj štiri tisoč pisanj. V očitnem navdihu realnosti je tričetrt leta kasneje navedel število 250 hrvaških in skoraj 500 slovenskih knjig.³² Poudarjen je bil primanjkljaj socioekonomskih pisanj v slovenskem jeziku, ponudba je bila namreč manjša od ovpraševanja. Knjižnica je zato v lastni pobudi izdala knjižico v 3000 izvodih. Josip Ferfolja je prevedel iz nemščine tri predavanja, ki so bila predstavljena v delavskem domu.³³

Govorjena beseda

Vernon Lidtkje je opozoril, da naj bi bila vrednost govorne besede v emancipacijskih gibanjih neprecenljiva.³⁴ Sporočilo o nujnosti izobrazbe in tudi sama vsebina izobraževanja sta bila v glavnem širjena z ustno besedo. Ime 'Ljudski oder' je bilo sposojeno od italijanskega 'Tribuna popolare', vodilni motiv je bil govorniški oder.³⁵ Izobraževalna ponudba 'Circolo di studi sociali', "večje zadovoljstvo posvetovanj in predavanj",³⁶ je bila označena kot najboljši protistrup proti veliki pregrehi proletariata, t.j. proti prekomernemu uživanju alkohola. Dolga leta je ostala trajna naloga izobraževalnega dela.³⁷

Za obdobje med leti 1899 in 1914 je v policijskih aktih dokumentiranih skoraj 500 predavanj, ki jih je organiziral 'Circolo di studi sociali'. Prireditve so se

Društvo "Circolo di studi sociali", potrjuje, da v Trstu ni bilo društva, ki bi imelo bogatejšo knjižnico. "... *quale centro dell'irradiazione della coltura in Trieste sia diventato il nostro 'Circolo di studi sociali'*".

³⁰ Rdeči prapor, 13. 4. 1906, Društvo "Ljudski oder" v Trstu. Med slovenskimi časniki in periodiko so se nahajali Slovan, Naši zapiski in Ljubljanski zvon in zvezki Slovenske matice. Po nemškem zgledu so poskušali z ustanovitvijo potujoče knjižnice delavcem, ki so imeli delavnik daljši od obratovalnega časa knjižnic, olajšati dostop do čtiva. Še več, s pomočjo potujočih knjižnic naj bi knjige prinesli k delavcem, Glej Lidtkje, *The Alternative Culture*, str. 181.

³¹ Rdeči prapor, 28. 9. 1909, Društvo 'Ljudski oder' v Trstu; 2. 11. 1909, "Ljudski oder" v Trstu, Številki bi morala biti v primeru, če ne gre za tiskarsko napako, dodana ena ničla.

³² Rdeči prapor, 14. 9. 1910, 17. 5. 1911, "Ljudski oder".

³³ Trije nemški govorniki, katerih govore je Ferfolja prevedel, so bili Karl Renner, Robert Danneberg in Leopold Winarsky. Njihova predavanja so podala pregled osnovnih vprašanj: "Moderni politični razvoj", "Moderni gospodarski razvoj" in "Cilji socializma". Rdeči prapor, 17. 5. 1910, "Ljudsko oder" v Trstu.

³⁴ Lidtkje, *The Alternative Culture*, str. 17sl.

³⁵ Tako je razložil nastanek društvenega imena Ivan Regent: Ob 50-letnici ustanovitve Ljudskega odra v Trstu. V: *Jadranski koledar*, 1955, str. 145-155.

³⁶ "...*il diletto elevato delle conferenze e delle letture*".

³⁷ *Il Lavoratore*, 31. 3. 1904. Il nostro 'Circolo di studi sociali' (citat); 8. 10. 1901, L'alcoolismo; 27. 1. 1903, L'alcoolismo a Trieste; 25. 2. 1904, L'alcoolismo triestino; 5. 4. 1906, Le conferenze Ferri. L'alcoolismo; 17. 10. 1907, Alcoolismo e suicidio a Trieste; 31. 10. 1907, L'alcool e il proletariato; 1. 11. 1907, Contro l'alcool. La conferenza Zerboglio; 6. 11. 1907, Contro l'alcoolismo. Un po di discussione; 1. 12. 1909, Per il 'Circolo di studi sociali'; 29. 4. 1914, Conferenze Voghera sull'alcoolismo.

odvijale od septembra do maja. Za leta 1900-1902 je v aktih najti letno 20 do 25 predavanj, kasneje se je število močno dvignilo. Od začetka 1903 do sredine 1906 je bilo organiziranih in izpeljanih skoraj polovico vseh predavanj, med 30 do 50 na semester. Od sredine leta 1906 do sredine leta 1914 je za posamezne semestre dokumentiranih od 1 do 20 predavanj, povprečno 25 na leto. Le za leto 1908 policijska direkcija ni registrirala niti enega predavanja.³⁸

Za 'Ljudski oder' je v policijskih aktih med leti 1905 in 1914 dokumentiranih 60 predavanj, ki so bila organizirana prav tako med septembrom in majem. Dokumenti ne posredujejo nobene prave kontinuitete prireditve. Bilo je več presledkov, najdaljši so trajali več mesecev - med januarjem in novembrom 1907, februarjem in decembrom 1909, januarjem in septembrom 1912. Za leti 1913 in 1914 je dokumentirano le eno predavanje, v obdobju pred tem je številka nihala med 2 in 9, le za leto 1906 jih je skupaj 17. Razloge za preskromno dejavnost 'Ljudskega odra' je pripisati skromnim finančnim sredstvom, majhnemu številu slovenskih prebivalcev in njihovi šibki socialni strukturi kot tudi dejstvu, da so bile mnoge cerkvene in narodnjaške dejavnosti naravnane prav na te skupine ljudi. Majhne vloge ne igra niti okoliščina, da je veliko slovenskih interesentov, ki so znali italijanski jezik, obiskovalo prireditve 'Circolo di studi sociali'. Predavanja v slovenskem jeziku so bila več ali manj ekskluzivne narave.³⁹

Število poslušalcev v 'Circolo di studi sociali' se je v prvih dveh letih njegovega obstoja gibalo med približno 40 do 200. Leta 1902 je predavanje Tullia Rossi Doria "La scienza e il proletariato" (Znanost in proletarijat) prvič pritegnilo več kot 1000 poslušalcev; 100 do 400 poslušalcev je v sledečih letih prišlo na napovedana predavanja, predavanja Romea Soldija "Socialismo di stato, liberalismo e socialismo democratico" (Državni socializem, liberalizem in demokratični socializem, 1902), Artura Labriole "La funzione storica dell'individualismo" (Zgodovinska funkcija individualizma, 1902), Ivanoea Bonomija "La crisi del marxismo" (Kriza marksizma, 1902), Adolfa Zerboglia "Il socialismo e la natura dell'uomo" (Socializem in človekova narava, 1903), Saveria Merlina "Dall'utopia al positivismo" (Od utopije do pozitivizma, 1903), Angelice Balabanoff "La Russia odierna" (Današnja Rusija, 1904), Gustava Sacerdotea "Gesù Cristo e le leggende orientali (con proiezioni)" (Jezus Kristus in orientalske legende (s projekcijami), 1905) pa so dosegla med 1000 in 1500 poslušalcev. Ciklus desetih predavanj Enrica Ferrija z naslovom "La storia naturale dell'umanità" (Zgodovina narave človeštva) je v začetku leta 1905 obiskalo med 900 in 1900 poslušalcev. Rekord v številu poslušalcev je konec leta 1905 dosegla Angelica Balabanoff. Njeno predavanje "La rivoluzione in Russia" (Revolucija v Rusiji) je poslušalo 2500 poslušalcev. Od leta 1906 je zanimanje za obisk predavanj padlo. Predavanja je v povprečju obiskalo le še približno 250 oseb.⁴⁰

V 'Ljudskem odru' je bilo stanje skromnejše. V prvem letu obstoja društva, to je v letu 1905, je predavanja poslušalo med 100 in 250 oseb. Za sledeča leta je

³⁸ AST, Dir. Pol., APR, šk. 313.

³⁹ AST, Dir. Pol., Società, šk. 318.

⁴⁰ AST, Dir. Pol., APR, šk. 313; Per l'idea nostra!, 14. 8. 1904.

dokumentiranih 50-250 prisotnih. Rekord v številu poslušalcev je dosegel Etbin Kristan leta 1911 s 300 poslušalci. Predavanje je naslovil "Kitajska revolucija". Od začetka leta 1909 do sredine leta 1910 je bilo organiziranih 10 posvetovanj, ki jih je poslušalo 2005 oseb. Predavali so Ivan Merhar, Anton Dermota, Etbin Kristan, Zofka Kveder in Josip Ferfolja.⁴¹

Ruska revolucija je sicer sprožila splošen interes, vendar bolj kot sama vsebina predavanj so bile za množične obiske odločujoče osebnosti, ki so nastopale. Pri poslušalstvu sta vodilni položaj zasedla Enrico Ferri in Etbin Kristan. Poleg njuju so bili posebno priljubljeni še Angelica Balabanoff, Gustavo Sacerdote in Ivan Cankar.⁴²

Konference 'Ljudskega odra' so vedno prirejali v delavskem domu. Tam se je odvijala tudi večina posvetovanj 'Circolo di studi sociali', vendar se je slednji v svojem najplodnejšem obdobju med leti 1902 in 1907 pogosto obrnil na večja mestna gledališča, Politeama Rossetti ali Teatro Fenice. To kaže na priljubljenost prireditev ne le med delavci ter na določeno zavezanost in priznanje Circolu v mestnem kulturnem krogu. Gonilna sila društva je poudarila, da je Circolo ugled užival "tudi izven naše stranke", vendar tudi v najuspešnejših letih ne toliko, da bi prejel finančno podporo iz javnih sredstev.⁴³

Leto 1907 je bilo leto prvih volitev po pridobitvi splošne volilne pravice moških in leto nasilnih razpravljanj glede podražitve kruha. To leto je delovalo kot kristalizacijska točka v izoblikovanju razrednih nasprotij. To je bilo jasno posebej v primeru 'Circolo di studi sociali'. Seveda je socialdemokratska retorika tudi v tem društvu že prej odigrala pomembno vlogo, kot delavsko izobraževalno društvo pa je bil Circolo prvi, ki je bil po bojkotu meščanstva in po notranji krizi socialdemokratske stranke prisiljen k jasnim določitvam mesta v politiki. Do leta 1907 so tudi meščanske plasti rade sprejemale ponudbe za prireditev Circola, "ker so bile tako izredno zanimive, malo so stale in ker jih ni bilo mogoče dobiti nikjer drugje."⁴⁴ Odklonilna drža liberalnonacionalnega meščanstva po socialnodemokratski zmagi na volitvah v državni zbor leta 1907 ni bila nepomemben dejavnik za finančni zlom, ki ga je doživelo društvo. Leto 1908 je bilo leto skoraj popolne nedejavnosti, na koncu le-tega so oznanili, "društvo bo po predolgem premoru, ki je bil posledica vsem znanih bolečih okoliščin, obnovilo svoje dejavnosti."⁴⁵ Ljudje so se osredotočili na obnoveitev splošne dejavnosti društva, tri podružnice Circola, ki so bile ustanovljene v letih uspeha v starem delu mesta (Cittavecchia) in v četrtilh ladjedelcev pa so bile razpuščene. Te težave, ki so

⁴¹ Rdeči prapor, 14. 9. 1910, 'Ljudski oder'.

⁴² Ridolfi, Il PSI, str. 155, opiše Ferrija kot "prvega in morda najuspešnejšega vodjo množic, brez dvoma najbolj znanega tudi v tujini, katerega je v Italiji na prelomu stoletja ustvaril socializem. [...] Ferrijevih konferenc se, po predpostavkah kronista [Avanti], ne da povzeti. So silne in genialne improvizacije, žarki in iskre čarobne govorniške spretnosti." Cattaruzza, Socialismo adriatico, str. 65, opiše Kristana kot "obdarjenega z dobro izobrazbo, briljantno govorniško spretnostjo in učinkovitim stilom".

⁴³ Il Lavoratore, 31. 3. 1904, Il nostro 'Circolo di studi sociali'; AST, Dir. Pol., Società, šk. 318; AST, Dir. Pol., APR, šk. 313. Gledališke, koncertne in slavnostne prireditev Circola so že od začetka leta 1900 večkrat prirejali v mestnih gledališčih.

⁴⁴ Il Lavoratore, 11. 1. 1911, I professionisti dell'italianità e il 'Circolo di studi sociali'.

⁴⁵ Il Lavoratore, 24. 12. 1908, Ai soci del "Circolo di studi sociali". Edmondo Puecher je prevzel vodstvo nekaj tednov pred tem od Michela Susmela, ki je bil gonilna sila velikega uspeha. To vodstvo pa je bilo le prehodnega značaja. Glej tudi Il Lavoratore, 6. 12. 1908, Il Congresso del "Circolo di studi sociali" ... "*perchè erano magnificamente interessanti e costavano pochissimo e non si potevano avere altrove*".

nenazadnje sprožile zaostren pritisk političnih nasprotnikov, so se odvijale vzporedno s problemi Slovencev, ki so se morali boriti z novo narodnjaško delavsko organizacijo 'Narodna delavska organizacija' (NDO). Volitve leta 1907 so dobile podobo katalizatorja za dejansko mobilizacijo množic na vse fronte, ki so bile pripravljene na poostren boj za politično nabirko. Posledice so bile vidne tudi v kulturnem gibanju.⁴⁶

Stvarnost so označevali le majhni uspehi in mnogi neuspehi. Člani socialdemokratske stranke so prehajali v protinapad in podpirali osnovanje delavskih kulturnih društev v predmestnih in okoliških predelih z namenom, "upreti se propagandi podrejanja, ki jo vodi kler, ter propagandi sovraštva, ki jo sproža slovenski nacionalizem",⁴⁷ "delavce iztrgati iz spon nacionalizma in klerikalizma."⁴⁸

Intenzivnost dejavnosti je bila približno izenačena z dejavnostmi 'Ljudskega odra', vladalo je popolno mrtvilo. Zdelo se je, kot da bi leta 1912 začeli od začetka: "[...] društvu se ponuja ogromno in neomadeževano področje, ki je sestavljeno iz novih delavskih množic, ki jih je treba prosvetliti, jim privzgojiti omiko, intelektualno dvigniti, da bodo pripravljene za bodoče boje".⁴⁹

Teme konferenc so imele preudaren značaj in so bile tudi v tem oziru podobne tistim 'Ljudskega odra'. Oktobra 1909 so upali na naval delavcev "na ta prvi intelektualni večer, ponujen po dolgem obdobju mirovanja". Giacomo Nicolao, novi predsedujoči, je imel predavanje "Utilità e necessità dell'istruzione per le classi lavoratrici" (Koristi in nujnosti izobrazbe za delavske razrede).⁵⁰ Razjasnil je dvoje: Po eni strani je odgovornost za navzočo situacijo pripisal načinu agitacije, ki je delovala vsepreveč mimo potreb delavcev. Po drugi strani pa je v primerjavi s prejšnjimi potegnil bistveno jasnejšo ločitev med meščansko vodilno kulturo in delavsko alternativno kulturo. Na slednjo so nenazadnje vplivale politično frontne zaostritve in meščanski bojkot Circola. Circolo meščanskega občinstva ni nikoli zavračal, če bi ga imel, ga ne bi odklonil niti takrat. Zaradi pomanjkanja alternativ se je morala delavska kultura sprijazniti z določili o njenem političnem mestu. Predsodek, sestavljen v tržaškem kontekstu, je upodobljen v besedilu 'Ljudskega odra': "V Trstu [...] so nižji razredi zaradi neodgovornega zanemarjanja s strani *dominantnega meščanstva* ostali zelo zaostali. Še vedno je preveč delavcev, ki [...] večji del svojega prostega časa posvetijo gostilni in ostajajo v temi grobe nevednosti (tavajo naokrog)! Izobrazba in kultura sta še nadalje privilegij manjšine in tako lahko socialni problem [...] dozori le zelo počasi."⁵¹ (podčrtala S. R.)

⁴⁶ Il Lavoratore, 28. 7. 1909, Il Congresso del "Circolo di studi sociali"; 27. 11. 1909, Per il "Circolo di studi sociali". Circolo" je konec leta 1909 izgubil polovico svojih preko tisoč članov. Od te polovice je le polovica redno plačevala članarino. Izdatki so bili dvakrat višji od prihodkov, zato o organizaciji prireditve sprva ni bilo niti govora.

⁴⁷ Il Lavoratore, 9. 10. 1909, Un nuovo Circolo di coltura a S. Giovanni di Guardiella.

⁴⁸ Il Lavoratore, 16. 10. 1909, La costituzione del Circolo di coltura a S. Giovanni di Guardiella. ... "da contrapporre alla propaganda di sottomissione fatta dal clericalume, e alla propaganda d'odio fatta dal nazionalismo sloveno", "per strappare i lavoratori dalle catene del nazionalismo e del clericalismo".

⁴⁹ Il Lavoratore, 8. 6. 1912, Il Congresso del "Circolo di studi sociali".

⁵⁰ Il Lavoratore, 16. 10. 1909, "Circolo di studi sociali".

⁵¹ Il Lavoratore, 20. 10. 1909, La necessità dell'istruzione pei lavoratori (Conferenza Nicolao).

V septembru 1912 so odprli nov delavski dom, vendar tudi ta žalostnega stanja ni mogel preprečiti. Leta 1913 je bilo na 29 konferencah prisotnih povprečno 292 poslušalcev - tako malo kot nikoli prej.⁵² Ponovno se je okrepila poslej nepremostljiva ovira med dominantno in alternativno kulturo. Člani Circola so se strnili in delovali znotraj svoje organizacije: "Prav dobro se lahko oddaljimo od naših nasprotnikov in vzdržujemo medsebojno pregrado, kajti njihova kultura ne more biti naša. Vso voljo in vse skupne moči moramo umeriti v to, da intelektualno dvignemo naše članstvo, naše domove".⁵³

V Trstu je do radikalizacije nacionalizma prišlo z zaostritvijo političnih front. Zaostritev je spremljala splošna nestabilnost mestnega socialnega sestava in na-

raščajoči strah pred izbruhom vojne. Ustroj, ki je kazal pot upanja, je kmalu zašel v krizo in na rob izčrpanosti. Čeprav se zdi protislovno, vendar je bila prav mobilizacija množic in širitev političnih pravic glavni sprožilac. Potem ko so delavci, upravičeni do volitev, izmenjali mnenja v socialdemokratskem smislu, je na socialni in tudi nacionalni fronti sledila otrplost. Hitro rastoče mesto je političnim strankam ponudilo okvir dejavnosti, ki je bil zaznamovan s pomembnim deležem prebivalstva. Ta okvir je izven političnih in družbenih socializacijskih instanc zdržal do svetovne vojne.

Identiteta s pomočjo izobrazbe: artikulacija nacionalnega

Italijanski socialdemokrati so obravnavali proces nacionalizacije v smislu brnskega nacionalnega programa iz leta 1899 in so v primerjavi z meščanstvom postavili bistveno bolj stroge ločnice o politično-ekonomskem in kulturnem pojmu nacije.⁵⁴ V načrtu dela je 'Circolo di studi sociali' pomen politično nacionalnega vprašanja postavil v podrejen položaj, visoko pa je vrednotil italijansko kulturo: "Veličastna kultura, katere strastni sinovi smo, za nas ni bojna zastava; mi ne sanjamo proti zgodovini in pravu [...] mi ne gradimo [...] jezikovnih ovir, katerim nasprotuje trenutna stvarnost; umetne meje [...] so jabolko večnega spora. Tako mišljenje in zavest bratstva razsvetlita [...] naše delo in mu zagotovita moč [...] trajnih simpatij [...] med tovariši in sorodnimi dušami, med sorojaki in brati, ki pripadajo drugim rasam. Razširjena s strani največjih umov med našimi ljudmi italijanska miselnost na prvo mesto postavlja prihodnost ljubezni in miru ter upa in napoveduje čas, ko bodo vsa tukajšnja ljudstva imela zagotovljene svoje pravice in ko bodo lahko brez ovir razvijala svoje gospodarske in moralne sile, ko italijanska kulture ne bodo več razumljena kot potuhnjen nasprotnika, ampak kot žareč svetilnik, jim bo razsvetljeval pot do skupnega cilja."⁵⁵

V teh kulturnih okvirih je bilo dovoljeno glasno petje hvalnic genijem in junakom italijanske nacije. Garibaldi je bil lahko stiliziran ob "latinskih junakih"⁵⁶ Lavoratore je lahko namignil, da je 'Circolo di studi sociali' v Trst prinesel "cvet

⁵² Il Lavoratore, 15. 10. 1913, Il Congresso del "Circolo di studi sociali".

⁵³ Il Lavoratore, 8. 6. 1912, Il Congresso del "Circolo di Studi sociali".

⁵⁴ Cattaruzza, Socialismo adriatico, str. 33sl.

⁵⁵ Per l'idea nostra!, 14. 8. 1904.

⁵⁶ Il Lavoratore, 7. 4. 1906; Le conferenze Ferri. Giuseppe Garibaldi. ... "eroe latino".

italijanske genijalnosti"⁵⁷ in ugotovil: "Italija je ustvarila občudovanja vredno skupino nadčloveških genijev".⁵⁸ Politični nacionalizem je bil označen kot zavirajoč za resničen napredek nacije.

Nacija se je razvila gospodarsko in intelektualno "izven socialalističnega vodstva in kljub temu"⁵⁹, prvenstveno torej z aktivnostmi socialdemokratov. Nacija je bil povezan z modernim duhom časa, svoje tradicionalne varuhe je predstavil kot zastarele: "vsega tega Trst sigurno ni ponujal že [...] od častitljivega Gabinetta di

Minerve! Toda ta čudovita dejavnost za širitev nacionalne kulture, ki jo je izvajal 'Circolo di studi sociali' [...] je koristila pri [...] znatnem pomlajevanju starih in skoraj tajnih meščanskih nacionalnih kulturnih institucij in jih prisila, da so bolj upoštevale intelektualne potrebe našega časa".⁶⁰

Govorniki 'Circola', še posebno ženska protagonistka tržaškega delavskega gibanja, učiteljica Giuseppina Martinuzzi, so vedno znova omenjali anahronizem nacionalistine argumentacije in dejstvo, da naj bi bila nacija *iznajdena* iz hegemonističnih osnov. Giuseppina Martinuzzi je narodnost pojmovala za privatno zadevo, tako kot religijo. Trkanje na zgodovinske pravice naj bi bila antiteza moderni, zahteve t.i. kuturne nacije pa farsa: "Kateri razsodniški kriterij zmore dve nasprotujoči si definiciji? [...] Morda zakoni preteklosti? [...] Če bi preteklost oblikovalo pravo, [...] potem sužnost ne bi mogla biti odpravljena, inkvizicijska sodišča bi obstajala dalje, grmade novih Jeanne d'Arc, novih Giordanov Brunov bi še naprej prikazovale vsemogočnost duhovščine in despotizem vladajočih. [...] Zahteva bi bila smešna, če ne tudi hudobna, in v popolnem nasprotju s kar se da razvitimi časi, torej v nasprotju z zgodovinskim pravom, ki je osnovano na načelu nespremenljivosti. [...] Tako kot nas ne zanima, kakšnega verskega prepričanja so naši tovariši, nas ne sme zanimati niti to, katere narodnosti so".⁶¹

Il Lavoratore, 11. 1. 1911, I professionisti dell'italianità e il "Circolo di studi sociali". ... "il fiore della genialità italiana".

⁵⁷ Il Lavoratore, 7. 4. 1906, Le conferenze Ferri. Giuseppe Garibaldi. ... "L'Italia produsse una pleiade mirabile di geni sovrumani".

⁵⁸ Il Lavoratore, 9. 11. 1910, Al "Circolo di studi sociali". Poročilo povzema konferenco Amilcara Storchia "La riscossa nazionalista" ("Nacionalistična vstaja"). ... "al di fuori di tutte le mene del nazionalismo e a malgrado di queste".

⁵⁹ Il Lavoratore, 11. 1. 1911, I professionisti dell'italianità e il 'Circolo di studi sociali'. "[...] tutto questo non certo fu procurato a Trieste... dal venerabile Gabinetto di Minerva! Ma questa magnifica attività per la diffusione della coltura nazionale, svolta dal Circolo di studi sociali [...] contribuò [...] a svecchiare le tabaccose e quasi clandestine istituzioni di coltura della borghesia nazionalista, e a farle muovere un po' più in armonia con le esigenze intellettuali del nostro tempo."

⁶⁰ Giuseppina Martinuzzi: Che cosa è il nazionalismo? Conferenza tenuta al "Circolo di studi sociali", Trieste 1900. V: Marija Cetina (izd.), Giuseppina Martinuzzi : Documenti del periodo rivoluzionario 1896-1925, Pula 1970, str. 77. Desetletje kasneje se je o nacionalizmu podobno izrazila v predavanju Nazionalismo morboso e internazionalismo affarista (1911). V: Cetina, Giuseppina Martinuzzi, str. 213-230, str. 218. "... Da quale criterio giudicante vengono le due opposte affermazioni? [...] Forse dal diritto del passato? [...] Se il passato costituisce un diritto, [...] la schiavitù non avrebbe potuto esser abolita, i tribunali della Sacra Inquisizione sussisterebbero tuttora, ed i roghi delle nuove Giovanne d'Arco, dei nuovi Giordani Bruno continuerebbero a dimostrare la onnipotenza del prete e il despotismo dei governi. [...] La pretesa sarebbe ridicola se non fosse anche cattiva ed in pieno disaccordo coi tempi sommamente evolutivi, quindi contrari al diritto storico che si basa sul principio della immutabilità. [...] Come non ci interessa di sapere quale sia la confessione religiosa dei nostri compagni, del pari non ci deve interessare la loro nazionalità".

"Našo tezo internacionalistične politike nasproti nacionalnemu vprašanju"⁶² je Lavoratore zaradi konferenc Giuseppeja Sergija videl znanstveno podkovan. Sergi je v svojem temeljnem predavanju o rasnem vprašanju dokazoval, da imajo evropske rase skupen izvor in da je teorija o njihovi različnosti "bila *iznajdena* ali izrabljena od tistih, ki jim je ta delitev ustrezala za ureditev lastnih gospodstev"⁶³ (podčrtala S.R.). On se je zavzemal za skupen boj "t.i. različnih ras"⁶⁴ proti fevdalizmu, duhovščini in militarizmu in za demokratično svobodo.⁶⁵ Vincenzo Vacirca je na posvetovanju o tej temi govoril o tem, da naj bi bila razredni boj in nacionalizem rojena v času francoske revolucije. "Ampak nacionalna ideja ni bila

rojena iz povsem čistih idealnih vzgibov; temveč iz gospodarske nuje."⁶⁶ Večje enote naj bi bile potrebne za pospeševanje kapitalizma, vendar je bila enotnost nacionalnih držav, Velike Britanije, Francije in Italije, le fiktivna. V Veliki Britaniji so prisotne tri različne rase, južni Francozi pa imajo s severnimi Francozi tako malo skupnega kot Siciljanci s Piemontci, ki se ne razumejo niti jezikovno. Če je bilo mogoče te tako različne ljudi združiti v eno nacijo "potem se ne more utemeljeno zavrniti ideje, da te države dosežejo zблиžanje in oblikujejo federacijo."⁶⁷ Vodilni motiv socialdemokratskega okolja je oblikovala misel, da ni nujno, da so nacionalna čustva brezpogojno prisotna v smislu sovražne države do drugih narodnosti in da si le v tem primeru na strani pravice in zakona: "Zaradi zapovedanih potreb kapitalističnega razvoja bo meščanstvo vsak dan bolj svetovljansko; zakaj bi torej moral biti zločin, če bi se delavski razredi različnih rodov prav tako združili? Po drugi strani ideja svobodnega internacionalnega skupnega življenja ne izključuje ideje nacionalnosti. Ali se more ljubiti lasten narod le tako, da se sovraži druge? [...] proletariat čuti in mora čutiti, vsak dan bolj, da je nacionalistično sovraštvo vrnitev v preteklost; čuti in mora čutiti, vsak dan bolj, da vodi pot v bodočnost le v slogi med narodi".⁶⁸

V slovenskih določitvah mesta za oblikovanje nacije v Trstu sta opazni dve prepletajoči se rdeči niti. Prva je bila zaznana s semantičnimi težavami, ki so jih imeli socialdemokrati pri uporabi besede "narod" brž ko so poskusili opisati slovensko družbo kot razredno družbo. Druga rdeča nit pa je bilo istovetenje internacionalizma z jugoslovanstvom kot njegovo napredno artikulacijo. Obstoj nacionalne delavske organizacije, "Narodne delavske organizacije", je po letu 1907 še

⁶² "La nostra tesi circa l'atteggiamento della nostra politica internazionalista di fronte alle questioni nazionali".

⁶³ "è stata inventata o sfruttata da chi trovava comodo quella divisione per assidervi sopra il suo dominio"

⁶⁴ "cosidette varie razze"

⁶⁵ Il Lavoratore, 26. 4. 1904, Conferenze Sergi.

⁶⁶ Il Lavoratore, 29. 4. 1911, Al 'Circolo di studi sociali'. Le conferenze Vacirca. "...Ma l'idea nazionale non nacque da impulsi puramente ideali; bensì dalle necessità economiche".

⁶⁷ "...non si può ragionevolmente respingere l'idea che questi Stati giungano a loro volta a ravvicinarsi, a federarsi tra loro".

⁶⁸ Il Lavoratore, 29. 4. 1911, Al 'Circolo di studi sociali'. Le conferenze Vacirca. "... (La borghesia, per le necessità imperiose dello svolgimento capitalistico, va diventando ogni giorno più cosmopolita; perchè dovrebbe essere un delitto il medesimo ravvicinamento da parte delle classi proletarie di stirpi diverse? D'altro canto, l'idea della pacifica convivenza internazionale non esclude l'idea della nazionalità. Forse che non si può amare la propria nazione, se non si odiano le altre? [...] il proletariato sente e deve sentire, ogni giorno più, che gli odii nazionalistici sono un ritorno al passato; sente e deve sentire, ogni giorno più, che la via dell'avvenire conduce alla concordia fra i popoli".

zaostril boj okrog pojma in vsebine, zbrisal meje med različnimi semantičnimi zasnovami in ustvaril lastno zmes paradigem.

Dejstvo je, da beseda *narod* semantično združuje tako nacionalno kot tudi socialno emancipacijo. Slovenski socialdemokrati so se čutili kot del tega *naroda*, podobno močna čustva pa so Italijane vezala na njihovo nacionalno kulturo. Izraz nacionalnega je zato skoraj vedno potreboval dodatno razlago z ozirom na to, ali je bila v ospredje postavljena semantična vsebina "naroda" ali "ljudstva". Pobudniki "Ljudskega odra" so na temeljnem sestanku opozorili, da naj bi bilo novo društvo "edino v *pravem pomenu* besede slovensko delavsko izobraževalno društvo" (podčrtala S. R.). Pri tem se je *pravi pomen* nanašal tako na pridevnik *slovenski* kot tudi na *delavsko*. Nenazadnje se to zrcali v dejstvu, da je bilo društvo, katerega ime se je naslanjalo na ime italijanskega "Tribuna popolare", poimenovano prav "Ljudski oder". Italijansko besedo *popolare* lahko prevedemo kot nemško *Volks* ali

kot slovensko *narodno* in tudi *ljudsko*.⁶⁹ V polnem teku je bil proces razširjenja pomembnosti razvoja diferenciranega mestnega socialnega sestava.

Socialdemokrati so obšli uničenje mita popolne enotnosti tržaških Slovencev, ki so ga postavili narodnjaki. Tudi narodnjaki so, prav tako kot italijanski nacionalisti, škodovali narodu. Očitek Ivana Cankarja narodnjakom v njegovem predavanju v "Ljudskem odru" (april 1907) je zvenel identično tistemu, ki so ga naredili italijanski tovariši liberalnemu nacionalizmu: kulturo so zahtevali zase, spodnje plasti pa izključili. Cankar je zavrnil zahtevo narodnjakov, da govorijo v imenu celotnega slovenskega "naroda". Kultura narodnjakov naj bi bila le meščanska verzija, nasproti tej bi stala kultura kmetov in delavcev, ki je vitalnejša, brezkompromisna in sposobnejša za razvoj. Njeni problemi naj bi bili v glavnem socialne narave, se pravi takšni kot tisti, ki so jih imeli italijanski delavci.⁷⁰

Še posebno Etbin Kristan je v svojih predavanjih poudaril pobratenje južno slovanskih ljudstev in jugoslovanstvo kot čudovito realizacijo internacionalizma. Jugoslovane je predstavljal kot posebno predestinacijo za socializem, ki naj ne bi bil pomemben le za vzpon delavstva temveč tudi najvišja moč za njihovo zedinjenje. Svoja predavanja je naslovil "Domovina, nacionalizem in socializem", "Jugoslovanstvo in socializem", "Narodno vprašanje in Jugoslovani", "Življenjski pogoji malega naroda" in "Ilirizem, novoilirizem, jugoslovanstvo in Slovenci".⁷¹

Ivan Merhar je v svojem predavanju "Naša narodna kriza" poudaril, da je bil za Slovence znak za prebujenje trenutek, ko so Italijani doumeli francosko revolucijo kot razlog za nastanek razredne in tudi nacionalne zavesti: "Še pred sto leti smo imeli le brezpraven kmečki stan. Zato je tudi razumljivo, da kadar se je začel širiti iz Francije glas o enakosti, svobodi in bratstvu, nam je pripadala naloga hlapčevskih ljudi. Ker je bil naš narod le iz teh sestavljen, je pripadala ta naloga torej

⁶⁹ Rdeči prapor, 17. 5. 1911, 'Ljudski oder'; Regent, Ob 50-letnici, str. 146. Predavanjem o slovenski umetnosti, literaturi in zgodovini so v "Ljudskem odru" namenili mnogo več prostora kot v 'Circolo di studi sociali'. 'Circolo' se je osredotočil na socialno-ekonomske teme. Iz iste semantične potrebe izhaja pojem *narodni delavec*, katerega so si nadedli iniciatorji "Narodne delavske organizacije".

⁷⁰ Ivan Cankar: Slovensko ljudstvo in slovenska kultura. V: Zbrano delo, 25 : politični članki in satire. Govori in predavanja, Ljubljana 1976, str. 165-173; Rdeči prapor, 15. 4. 1907, Predavanje v Trstu.

⁷¹ Il Lavoratore, 5. 3. 1903, Conferenze Etbin Kristan; AST, Dir. Pol., Società, šk. 318; Rdeči prapor, 11. 5. 1906, Predavanja v Trstu; 11. 12. 1909, V nedeljo ...; Delavski list, 3. 4. 1908, Dne 9. in 10. t. m. predava ...; Zarja, 10. 9. 1913, Ilirizem, novoilirizem, jugoslovanstvo in Slovenci.

vsemu našemu narodu, ki si je pa moral takrat šele ustvariti narodno skupino. Demokratiziranje javnega življenja, ki je nastopilo po francoski revoluciji, je bilo v korist revnim slojem, zato tudi nam, ki smo bili le iz teh slojev sestavljeni."⁷²

Merhar je primerjal italijanske kulturne in narodne "genije in junake" s slovenskimi in opazil velik kontrast. Posledično je izpostavil kritičen in pesimističen položaj slovenske kulture. Pomanjkanje na tem področju je na pomenljiv način izenačil s splošnim pomanjkanjem v domovini: "Manjka nam harmoničnega duševnega življenja. [...] Umetnost je zastopana le na literarnem polju. Glede znanosti smo pa šele pri prvih korakih. Torej je naše stanje slabo toliko glede kulture kakor glede gospodarstva. Naš položaj je zelo kritičen. [...] Zato ima Oton Župančič, ki je svoj čas sanjal o veliki Sloveniji, popolnoma prav, ko vprašuje v svoji zadnji knjigi "O, domovina, kje si?"⁷³

Merharjev pesimizem je oblikoval tudi kontrast s predavanji Ivana Cankarja v prejšnjih letih (1907, 1908 in 1910). Slovensko ljudstvo "si je kljub vsem sovražnikom, kljub vsem oviram, ustvarilo lepo cvetočo kulturo, ki mu bo služila v tekmi za razvoj in napredek človeštva",⁷⁴ je potrdil Cankar. Zavračanje premoči "kulturne nacije", ki so jo propagirali italijanski nacionalisti, se je ujemalo z zavračanjem reka Friedricha Engelsa o "ljudstvih brez zgodovine".⁷⁵

Prevedla Mojca Šorn

Sabine Rutar

EMANCIPACION WITH A HELP OF EDUCATION
ITALIAN AND SLOVENE SOCIAL DEMOCRAT EDUCATIONAL CIRCLES IN AUSTRO-
HUNGARIAN TRIESTE (1899-1914)

S u m m a r y

This article analyses the work of the two major social democratic educational associations in Trieste prior to the First World War, the Circolo di Studi Sociali (Circle for Social Studies) and the Ljudski oder (People's stage). The Trieste social democrats endorsed the project of education and socialization launched by the Austrian social democracy at the end of the 19th century. They aimed at including the urban proletariat into the city's social fabric as well as providing the means for forming a new socially defined group identity among the mostly new city dwellers that were to become the industrial proletariat.

The social democrats aimed at adopting those parts of bourgeois culture they deemed apt for the social evolution of the workers; they wanted to make culture a universal patrimony accessible to all. A good part of the written propaganda attempted at convincing the party goers and their surrounding milieu to invest in their education, in order to become "good socialists" and combat against analphabetism and ignorance. Both the Italian and the Slovene educational association established well-furnished libraries. More important, however, was the oral propaganda within the emancipatory

⁷² Zarja, 24. 9. 1912, Predavanje v tržaškem "Ljudskem odru".

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Rdeči prapor, 19. 10. 1910, Predavanje v Ljudskem odru; AST, Dir. Pol., Società, šk. 318, 14. 10. 1910.

⁷⁵ AST, Dir. Pol., Società, šk. 318; Rdeči prapor, 17. 3. 1910, Društvo "Ljudski oder" v Trstu; 5. 4. 1910, Društvo "Ljudski oder".

milieu. Lectures on various topics were organized more or less on a weekly basis, and succeeded in attracting both a proletarian and a bourgeois audience. In the years 1902 to 1906, especially the *Circolo di Studi Sociali* became a center for spreading modernist Italian culture and a serious competition for the traditional nationalist associations in the city. It defined the nation on a cultural rather than a political basis, counteracting irredentist and anti-Slav notions. The *Ljudski oder*'s aim was to counteract both Catholic and *narodnjak* Slovene associations, and additionally motivated its work with the fact that the Slovene population in the city was denied elementary instruction in their mother tongue by the Italian dominated municipal administration and was in great need of additional, open-minded instruction.

Following the first elections with universal male suffrage in 1907, the political confrontation in Trieste became harsher and more demarcated between the Italian nationalists, the Slovene *narodnjaki*, and the socialists. As a consequence, the bourgeois part of the audience began to boycott the *Circolo di Studi Sociali*, causing it severe financial difficulties. The *Ljudski oder*, on the other hand, was struggling with the newly founded national workers' organization *Narodna delavska organizacija*, but managed to more or less maintain its level of activities. The year 1908, however, was one of almost

complete inactivity for both circles. In the last years before the outbreak of the war, the *Circolo di Studi Sociali*'s endeavors became similar to those of its Slovene counterpart in terms of quantity and contents, one of the reasons being its financial and organisational difficulties, and a second the fact that it was confronted with a large number of newly arrived immigrants from the Kingdom of Italy who were completely new to the milieu.